

SREDNJOVJEKOVLJE U FILOZOFSKOJ VIZURI

Anto Knežević, Najstarije slavensko filozofsko nazivlje, *Hrvatsko filozofsko društvo*, Zagreb, 1991, s. 324.

Među izvorima za proučavanje življenja i djelovanja slavenskih prvoučitelja Konstantina i Metodija nalazi se i rasprava »O pismenima« Crnorisca Hrabra koju posve globalno smještamo na konac IX. i početak X. stoljeća. Anonimni monah zapisuje: »Prije, dakle, Slaveni ne imahu pisma, nego crtama i urezima brojahu i gatahu, jer bijahu pogani. Pokrstivši se, trudahu se slavensku riječ zapisivati latinskim i grčkim pismenima, bez sustava... Potom čovjekoljubac Bog, koji sve uređuje i ne ostavlja ljudskoga roda bez razuma, nego sve privodi razumu i spasenju, smilovavši se na slavenski rod, posla im svetoga Konstantina Filozofa, nazvanoga Ćirilom, muža pravedna i istinita i on im sastavi 38 pismena, jedna po načinu grčkih slova, druga pak po slavenskoj riječi.«¹ Takvim svojim činom Konstantin je Slavene obvezao toliko da se to kakvom prigodnom frazom ni približno ne može izreći. Općenito se kaže: »Upravo je njihovo djelo početak zriobe misli da se ne mora pripadati ni tamo, ni onamo, da se može biti svoj. Stvorili su Slavenima pismo, napisali prve knjige na njihovu jeziku, uveli taj jezik u javnu upotrebu – prije svega crkvenu.«² Upisivanje u povijesno-vremenski tijek, posvjedočenje postojanja i trajanja, iniciranje umjetničkog stvaralaštva – tako bi u najkraćem izgledao doprinos dvojice Solunjana cijelom nizu naroda što obitavaju na europskim prostorima. Povijest se, međutim, kao i uvijek, pobrinula da nam oteža pronicanje u vremena o kojima govori Hrabar tako što je, slikovito rečeno, radila upravo suprotno od znane Vollandove tvrdnje da rukopisi ne gore. Zapisa iz IX. stoljeća nemamo: najstariji rukopisi (crkvenog karaktera) stotinjak su godina mlađi od svojih autografa. Znajući sve to, te zadržavajući u svijesti luk od crta i ureza preko tuđih grafičkih sistema nekritički primjenjivanih do karakterističnog pisma (glagoljica),³ začuđuje nas postojanje filozofskih tekstotvora. Razlog takvom čuđenju jednostavan je: jedan tek upismovljen jezik kao što je slavenski toliko je nerazrađen da se poteškoće javljaju i pri prepisivanju, a nekmoli pri prijenosu filozofijskih priloga što

¹ »Žitja Konstantina Ćirila i Metodija i druga vrela«, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1992, str. 161–162, preveo i protumačio Josip Bratulić.

² Stjepan Damjanović, »Jedanaest stoljeća nezaborava«, MSC/Revija, Zagreb, Osijek, 1991, str. 17.

³ Pogledati u tom kontekstu »Razmišljanja o starim slavenskim grafijama« Giuseppea Fermeleglie. Rad je otisnut u časopisu SLOVO, sv. 36, 1986, str. 71–77.

zahtijevaju, ipak, nesrazmjerno viši stupanj jezične prakse. Jer, »... tek nastali prvi književni jezik Slavena još ne raspolaže sredstvima izražavanja vrlo odmišljenih pojmova.«⁴

Unatoč nazočnoj skepsi stvari dobivaju svoje pripadne orise kako čitanje Kneževićeve knjige odmiče. S jedne strane postajemo svjesni bogatog mudroslovnog kataloga iz sredovječnog razdoblja, dok, s druge strane, spoznajemo probleme što se javljaju pri prijenosu tekstova zahtjevnijeg predznaka iz jednog jezika (grčkog) u drugi (općeslavenski).

Sama je knjiga, inače, vrlo brižno osmišljena, a riješena je principom sužavanja. Cijela problematika počinje Crnorišćevom raspravom koja sažeto prelazi ispunjeni prostor od primitivnog načina ubilježavanja do 863. godine kada Slaveni kroz glagoljska pismena ravnopravno participiraju u korpusu poodavno opismovljenih naroda. »Hlaholice, samostanê pismo, nepripominájíc na prvni pohled ani pismo fecké, ani latinské, symbolizovala slovanskou (moravskou) kulturni samostatnost jako třetí vrchol evropského trojúhelníka Byzanc–Rim–Morava.«⁵

Budući da takva zasluga ide u prvom redu, kako je to na bezbroj mjesta, pa tako i ovdje, naznačeno, Konstantinu, razumljivo je da je njemu posvećen veliki prostor. Podsjećamo se tako vrela za istraživanje ćirilometodijanske baštine (slavenska, latinska, bizantijska), učitelja (Lav Matematik, Fotij), a detaljnije se pojašnjava Konstantinovo shvaćanje filozofije. Naime, »ŽK priopćava da je logothet Theoktist jednoć upitao Konstantina ono što će jedanaest stoljeća kasnije pitati i Heidegger: 'Što jest filozofija?'«⁶ Raščlanjivanje i pronalaženje eventualnih poticaja nije u našoj znanosti uhvatilo nekakve jače osnove, tako da će ovi dijelovi knjige svakako biti interesantni u smislu kompletiranja slikovlja o ličnosti od koje započinje zapisivana povijest slavenskih naroda. Odgovor na zadani upit jest sljedeći: »Božjih i čovječjih stvari spoznaja, koliko se može čovjek približiti k Bogu, kako ga djelom učí biti na sliku i priliku stvoritelja svojega (ŽK).«⁷

Hrabar je, po svemu sudeći, znao za ovu Konstantinovu odredbu filozofije, pa je u raspravi napisanoj u obranu slavenskog pisma i bogoslužjenja njihovom tvorcu pripisao takve atribute koji nisu ništa drugo do određenje samog Boga (on je jedan, svet, stvaralac). Prvoučitelj je tako postao onaj koji je, po Kneževićевой distinkciji, imao i mudrost i premudrost.

Sljedeće veliko poglavlje autor naslovljava »Konstantin kako prevoditelj i nazivotvorac u europskom kontekstu« i ono je rad o problematici prevođenja, potkrijepljen obiljem primjera. Cjelina razmišljanja mogla bi se svesti u dimenzije korijensko-doslovnih (etimoloških) i opisnoosmišljavajućih (slobodnih) prijevoda. U prvom slučaju riječ je o robovski vjernom prijenosu nekog teksta, prijenosu zasnovanom na principu »riječ-porječ«. Istraživanje sredovjernih tekstova Kneževiću je pokazalo da su »crkvenoslavenski prijevodi *pretežno* doslovni.«⁸ S druge pak strane, »ekzarhovski« tip prebacivanja pred-

⁴ Anto Knežević, nav. dj., str. 88.

⁵ František Vaclav Mareš, »Hlaholice na Moravě a v Čechách«, SLOVO, Zagreb, sv. 21, 1971, str. 138.

⁶ Anto Knežević, nav. dj., str. 38.

⁷ Isti, nav. dj., str. 39.

⁸ Isti, nav. dj., str. 54.

ložaka iz jednog jezika u drugi oslobođen je odnosa slijepe zavisnosti. Pozivajući se na ruskog znanstvenika Vereščagina, a putem Kneževića, moglo bi se reći da »prevoditelj ne prevodi samu izvornu riječ, nego štogod drugo (sukladno s već spomenutim »vlastitim pogledom na opći smisao prevedenoga«).⁹

Radi veće preglednosti navode se i primjeri iz staroengleskog, starofrancuskog, starovisokonjemačkog te staroarmenskog (koji ima određenih dodirnih točaka s općeslavenskim, bar što se pisma i njegova nastanka tiče). U tom se kontekstu razmatraju i Konstantinovi prijevodi (grčki izvornik »Izlaganje o pravoj vjeri«), koji idu u etimološku grupu prenesenih tekstova. Ti inače prvi prevedeni tekstovi slavenskih Prvoučitelja, kako oni iz carigradske, tako i oni iz velikomoravske etape, pokazuju da su oni koristili različite postupke u sačinjavanju teološko-filozofskih naziva. Vereščagin je izdvojio *pet* takvih postupaka: pozajmljivanje, terminologizacija, kalkiranje, osmišljenje i eksplikacija.¹⁰

Autoru su paralelna proučavanja dopustila i neke zaključke: u doslovnim prijevodima reproducira se sintaktički ustroj grčke rečenice, ne preuzimlju se tuđice ili se to čini samo u rijetkim slučajevima, istokorjeni nazivi prevode se istokorjenima, a ne raznokorjenima.

Kneževićeva razmišljanja o jezičnom transponiranju upućuju na čitav niz poteškoća koje se pri jednom takvom aktu javljaju. Spomenut ću ovdje, oprimjerenja radi, a čini to i autor, Heideggerovu knjigu »Bitak i vrijeme«. Je li ona prevodljiva? Vjerojatno su u pravu oni koji kažu da svatko tko Heideggera nije čitao u originalu zapravo ne poznaje tog filozofa. I još jedan interesantan navod: »I sam pisac (misli se na lingvista Davida Crystala, op. M. T.) već na slijedećoj strani navodi općepoznati primjer prijevoda Očenaša na neke jezike: 'Izgedalo bi opravdanije kruh svagdanji prevesti kao riža svagdanja za Kineze i riba svagdanja za Eskime'.«¹¹

Naredni kompleks »Najstarije slavensko filozofsko nazivlje« jest ekspliciranje spoznaja vezanih uz Zbornik 1073, koji je pored Ostromirova evanđelja »...druga po starini točno datirana 'slavenska' (i staroruska) rukopisna knjiga«¹².

Zbornik pripada žanru florilegija, svojevrsne enciklopedije u kojoj su zastupljena raznorodna područja poput »astronomije, matematike, mineralogije, fizike, filozofije, zoologije, botanike, gramatike, bogoslovlja, pjesničkog umijeća, povijesti, naravoslovlja i djelorednosti.« Potanko nam je prikazana sudbina Zbornika od pronalaska, potom opis, prijepisi (spominje se i brojka 27) i rodoslovlje Svjatoslava Jaroslaviča, za kojeg je on i urađen. Budući da je jedan od četiriju dijelova rukopisa filozofsko poglavlje »Priprave« Theodora Raithuskoga (taj dio, inače, ima 20 cjelina – 17 je navedenog autora, a 3 Maxima Ispovjednika), to će onda zahtijevati i osvjetljavanje samog autorstva. Naime, tijekom vremena javljale su se teze o Raithuskom, o Theodoru Pharanskom, kao o dvjema osobama, odnosno o jednoj te istoj osobi.

⁹ Isti, nav. dj., str. 95.

¹⁰ Vidjeti tekst Evgenija Mihajloviča Vereščagina »Kyrill i Methodij kao tvorci teološko-filozofskog nazivlja u slavenskom jeziku«, FILOZOFSKA ISTRAŽIVANJA, Zagreb, 3 (36), 1990, str. 601–611.

¹¹ Anto Knežević, nav. dj., str. 54.

¹² Isti, nav. dj., str. 114.

Ako se o atribuciji i može raspravljati, o sadržaju rasprave nema dvojbe. Ona ima dva dijela: bogoslovni (prijepor između božanskog i ljudskog u Kristu, jedna volja) i mudroslovni (sućnost, narav, podstava i osoba). Antu Kneževića po prirodi je stvari interesirao mudroslovni segment, i to iz perspektive prevodljivosti. Kompariranje je, tako, pokazalo sljedeće: »Crkvenoslavenski je prijevod Theodorove rasprave ozbiljen postupcima dvostrukog i/ili višestrukog prevođenja. Uočljiva je nedosljednost u prevođenju na crkvenoslavenski jezik: rijedak je grčki izraz, koji je dosljedno preveden jednim crkvenoslavenskim izrazom. Osnovne su značajke danog prijevoda: a) brojna ispuštanja, b) prevoditeljevi umetci 'po smislu', c) prepričavanje težih mjesta izvornika.«¹³ Osim toga, postavljanje predloška i rijičepisa/prijevoda jednog pored drugog pokazalo je da se pred srednjovjekovnim skriptorom nije nalazila integralna »Priprava«, kao ni izvorna Damašćaninova »Dijalektika« (»Jedno osebujno pitanje koje je privuklo pozornost jest podudaranje djela Theodora Raithuskog u Simeonovu zborniku s nizom dijelova filozofskoga djela Dijalektika Ivana Damašćanina, prevedenog na bugarski jezik koncem 13. i početkom 14. stoljeća i zatim široko rasprostranjenog u nekim zemljama, a najviše u Rusiji.«¹⁴), nego tek izvaci.

Poslije odista savjesnog opisa Zbornika i njegovog filozofskog bloka uslijedit će interpretiranje već spomenutih mudroslovnih termina *sućnosti*, *naravi*, *podstave*, *osobe*, *prigotka*, *svojstvenog* te *razlike*, a pri samom kraju knjige donesen je »Nazivoslovník« riješen uporabom suvremene kompjutorske tehnike, uz jednu napomenu: »Pri sastavljanju rječnika odlučili smo se za opis nosivih naziva (nazivoslovník), a ne za opis svih riječi (rječoslovník) iz rasprave.«¹⁵ Uz detaljna pojašnjenja zapisano je tako 450 natuknica.

Iz Kneževićeve knjige može se steći slika o »najstarijem slavenskom filozofskom nazivlju« kao području što ga sačinjava nekoliko velikih tematskih polja: 1. Konstantin Filozof, njegov značaj za Slavene (glagoljica, prvi prijevodi, začinjanje filozofske tradicije); 2. problemi prevođenja uopće, specifičnosti doslovnih i smisaonih prijenosa; 3. Zbornik 1073; 4. pisac filozofske rasprave Theodor Raithuski; 5. Nazivoslovník; 6. pretisak »Priprave« na grčkom jeziku i njezinog crkveno-slavenskog prijevoda.

Knjigá koje bi se bavile područjem kojim se bavi Knežević u nas do sada nije bilo (napraviti ću manju korekciju i spomenuti autorov projekt »Filozofija i slavenski jezici« iz 1988. godine, te temat »Iz filozofsko-duhovnog nasljeđa nekih slavenskih naroda«, »Filozofska istraživanja« 1990), pa je djelo koje sam ukratko prikazao prinos osvjetljavanju onih aspekata srednjovjekovlja o kojima se, bar kada je o hrvatskoj medijevalistici riječ, baš i nije previše govorilo. Osim takve svoje originalnosti, ovo je djelo dobrodošlo i stoga što u njemu možemo naći bogatu literaturu koja se odnosi na filozofski aspekt srednjovjekovlja, što svjedoči o autorovoj dobroj obaviještenosti o tom pitanju i o rezultatima u okviru njemačke, francuske, engleske (u smislu jezičnog, a ne zemljopisnog određenja), bugarske, ruske znanosti. Knjiga je pisana izuzetnim jezikom, pravim autorskim što ponekad ide i protiv važećih i gramatički određenih normi i pravila.

¹³ Isti, nav. dj., str. 175.

¹⁴ Božidar Pejčev, »Povijesnofilozofsko značenje Simeonova (Svjatosavljeva) zbornika iz 1073. g.«, FILOZOFSKA ISTRAŽIVANJA, Zagreb, 3 (36), 1990, str. 624.

¹⁵ Anto Knežević, nav. dj., str. 205.

Budući da će čitatelji koji se srednjovjekovljem i specijalistički bave knjigu ionako pročitati i bez zasebnih recenzentskih naputaka, preporučujem je svima onima koji žele upoznati zbivanja spomenutog razdoblja, 863. godine, vezanog uz Konstantina i glagoljicu. Jer, »Skoni bje slovo, i slovo bje u Boga, i Bog bje slovo...« Pa zašto onda ne bismo saznali kako su o slovu razmišljali pređi i kako su tim slovom misli ostavili nama u naslijeđe?

MILOVAN TATARIN

Anto Slavko Kovačić, Biobibliografija franjevaca Bosne Srebrene. (Prilog povijesti hrvatske književnosti i kulture), »Svjetlost«, Sarajevo, Narodna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Franjevački provincijalat »Bosne Srebrene«, Sarajevo, 1991.

Prvu bibliografiju bosanskih franjevaca objavio je 1896. u Sarajevu Jako Matković obradivši u njoj 60 spisatelja Provincije¹. Biobibliografiju Bosne Srebrene pripremao je zatim Julijan Jelenić, ali je uspio objaviti samo prvi dio (Ančić-Josić, ukupno 36 autora)². Podaci što ih je Jelenić prikupio za drugi dio svoje *Biobibliografije* ostali su u rukopisu koji se čuva u toliškom samostanu. Kovačićeva je *Biobibliografija* opsežnija i od Matkovićeve i od Jelenićeve – ona obuhvaća 221 spisatelja, a obrađuje i skupne te anonimne publikacije Provincije, publikacije u prijevodu ili izdanju franjevaca Bosne Srebrene te periodične publikacije.

Građu za *Biobibliografiju Bosne Srebrene* Anto Slavko Kovačić počeo je skupljati još kao student u Rimu, prije trideset godina. Tijekom tridesetogodišnjeg rada Kovačić se koristio građom iz gotovo svih knjižnica Bosne Srebrene. Isto tako i građom iz značajnijih knjižnica drugih franjevačkih provincija (Mostar, Makarska, Zaostrog, Živogošće, Dubrovnik, Našice). Zatim: Narodnom i univerzitetskom bibliotekom Bosne i Hercegovine, Narodnom bibliotekom u Beogradu, Nacionalnom i sveučilišnom bibliotekom u Zagrebu, Knjižnicom Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Pomogao se također i osobnim knjižnicama nekih profesora Franjevačke teologije u Sarajevu. Prelistao je i sve periodične publikacije Bosne Srebrene, kao i mnoge druge. Isto tako i mnoge bibliografije.

Kovačić je također objavio niz bibliografskih radova o istaknutim ličnostima Provincije (Matija Divković, Josip Markušić, Antun Knežević, Berislav Gavranović, Paškal Vešara)³,

¹ Usp. J. Matković, *Bibliografija bosanskih franjevaca*, Sarajevo, 1896.

² Usp. J. Jelenić, *Biobibliografija franjevaca Bosne Srebrene I*, Zagreb, 1925.

³ Usp. A. S. Kovačić, *Bibliografija radova Matije Divkovića i literatura o njemu*, u: *Zbornik radova o Matiji Divkoviću*, Institut za književnost i jezik u Sarajevu, 1982; zatim A. S. Kovačić, *Fra Josip Markušić (1880–1968) – Biobibliografski obrisi (U povodu stote obljetnice rođenja)*, *Dobri Pastir*, god. 30 (1980), sv. 1, odnosno u: *Angažirani svećenik, Kršćanska sadašnjost*, Zagreb i Nova et vetera, Sarajevo, 1981, odnosno u: *Fra Josip Markušić: zbornik radova sa simpozija u povodu 100. obljetnice rođenja fra Josipa Markušića održanog 17. i 18. rujna 1980. u Jajcu*, *Kršćanska sadašnjost*, Zagreb i